

УДК 32.019.51

DOI <https://doi.org/10.32851/tnv-pub.2022.6.1>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Мельниченко А. А. – кандидат філософських наук, професор кафедри теорії та практики управління Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0002-3474-8477

Варжанський І. В. – аспірант кафедри теорії та практики управління Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», аспірант факультету соціальних та політичних наук Единбурзького університету (Шотландія)
ORCID: 0000-0002-4041-4772

У статті автори звертають увагу на значущість здійснення раціональної, активної і, водночас, науково обґрунтованої інформаційної політики в умовах воєнного стану. Особливий акцент зроблений авторами на проблемах дотримання прав людини в умовах здійснення деструктивних інформаційних впливів. Використовуючи результати соціологічних опитувань, проведених провідними соціологічними компаніями, автори доводять результативність інформаційних впливів на громадян, що виражається в показниках динаміки громадської думки. У статті автори намагаються підійти до вирішення дилеми між морально-правовим статусом дій держави при реалізації інформаційної політики та потребами безпеки держави і її громадян. При здійсненні дослідження авторами використовується системний підхід, який дозволяє врахувати морально-етичні, правові, управлінські і, врешті-решт, психологічно-емоційні аспекти реалізації державної інформаційної політики в умовах воєнного стану. У статті розглядаються актуальні приклади інформаційно-психологічних операцій, які мали місце під час гібридної агресії РФ в Україні з 2014 року та повномасштабної війни з 2022 року. Проведено аналіз ефективності операцій та їх прийнятності з точки зору нормативно-правового регулювання. Особливо розглядаються можливі підходи до оцінки гуманітарного аспекту інформаційних кампаній. Наведено класифікацію інформаційних заходів, зокрема розподіл на «наступальні» та «оборонні», «тактичні» та «стратегічні» інформаційні операції. Приділяється увага порівнянню окремих аспектів вітчизняної та іноземної державної інформаційної політики в умовах війни. Сформульовані пропозиції для підвищення ефективності проведення інформаційних операцій в рамках етичних обмежень, які встановлені міжнародним правом. В роботі аргументовано доведено, що одним з найгуманніших засобів реалізації державної інформаційної політики у воєнний час є здійснення захисних профілактичних заходів, направлених на зростання та зміцнення патріотичних настроїв у суспільстві.

Ключові слова: інформаційна політика, психологічні операції, етичні аспекти, публічне управління, рефлексивне управління.

Melnychenko A. A., Varzhanskyi I. V. Certain aspects of the state information policy under the condition of belligerence

In the article, the authors draw attention to the importance of implementing a rational, active and, at the same time, scientifically substantiated information policy in the condition of belligerence. The authors put special emphasis on the problems of observing human rights in the circumstances of destructive informational impact. Using the results of sociological surveys conducted by leading sociological companies, the authors prove the effectiveness of informational influences on citizens, which reveals itself though indicators of the dynamics of public opinion. In the article, the authors try to solve the dilemma between the moral-legal status of the state's actions during the implementation of information policy and the security needs of the state and its citizens. When carrying out the research, the authors use a systematic approach, which allows to take into account moral-ethical, legal, managerial and, ultimately, psychological-emotional

aspects of the implementing the state information policy under wartime conditions. The article reviews recent examples of information and psychological operations that took place during the hybrid aggression of the Russian Federation in Ukraine since 2014 and the full-scale war since 2022. The analysis of the efficiency of operations and their acceptability from the point of view of legal and normative regulation was carried out. Possible approaches to evaluating the humanitarian aspect of information campaigns are examined separately. The paper provides the classification of information measures and draws a distinction between "offensive" and "defensive", "tactical" and "strategic" information operations, in particular. Some attention is paid to the comparison of certain aspects of domestic and foreign state information policy in the conditions of war. The proposals to increase the efficiency of information operations within the framework of ethical restrictions established by international law are clearly formulated. The paper argues that one of the most humane means of implementing the state information policy during wartime is to take protective preventive measures aimed at the growth and strengthening of patriotic sentiments in society.

Key words: *information policy, psychological operations, ethical aspects, public administration, reflexive control.*

Постановка проблеми. Широкомасштабна російська агресія проти України довела, що війна є багатогранним явищем і інформаційне протиборство, як її складова, набуває все більш значущого характеру. Так, відповідно до стандартів армій країн НАТО, інформаційний супровід є невід'ємним елементом будь-якої військової операції. Численні наукові праці з цієї теми, зазвичай, розглядають питання ефективності проведення роз'яснювальної роботи з населенням в умовах конфлікту, впливу пропаганди і контрпропаганди. Одним з основних інструментів державної інформаційної політики, як у воєнний, так і в мирний час є інформаційно-психологічні операції. Суб'єктами такої діяльності можуть бути як збройні сили та спеціальні служби, так і органи публічної влади, а об'єктами – як військові та політичні угруповання держави-противника, так і цивільне населення, в тому числі в союзних та у власній країні. Водночас залишається без чіткої відповіді питання: де межа, за якою результативність інформаційно-психологічної операції не виправдовує порушення норм етики щодо об'єктів її проведення? Чи доречно поняття «комбатант» до учасників глобального інформаційного протиборства, якщо мирне населення фактично масово активно бере участь у бойових діях на інформаційному фронті, нехай і не завжди свідомо?

Отже, актуальність дослідження полягає в тому, що під час війни стала критичною необхідність мати загальну стратегію державної інформаційної політики, яка охоплюватиме культурну, освітню, безпекову та інші галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми реалізації державної інформаційної політики вивчалися низкою вітчизняних і закордонних науковців. Водночас, розкриття її особливостей саме в умовах повномасштабної війни потребує додаткового вивчення. Проблема етики в розрізі інформаційної політики займалися Г. Бондар, А. Гаркуша, М. Коробко, В. Мартинюк. Етичні аспекти захисту національної безпеки розглянуті у працях Д. Оманди, М. Фітіана, Д. Данкса, Дж. Данкса. Український досвід інформаційної війни вивчали О. Акульшин, О. Заруба, Л. Компанцева, С. Кудінов, Г. Почепцов, Г. Певцов, С. Залкін, С. Сідченко, К. Хударковський, Я. Малік та інші.

Метою дослідження є розкриття морально-правових та управлінських аспектів реалізації державної інформаційної політики в умовах воєнного стану. Для досягнення мети вирішено низку **дослідницьких завдань**, а саме: систематизація даних про інформаційно-психологічні операції як інструмент державної інформаційної політики; аналіз їх ефективності та відповідності нормам міжнародного та національного права; порівняння вітчизняних та зарубіжних підходів

до проведення інформаційних операцій; формування рекомендацій для підвищення результативності інформаційної політики в Україні.

Виклад основного матеріалу. Через рік після початку агресії РФ на Сході України та в АР Крим, у 2015 році було утворено Міністерство інформаційної політики України, головними завданнями якого було оголошено забезпечення інформаційного суверенітету України. Цей факт засвідчив, що в публічно-управлінському середовищі з'явилося розуміння важливості інформаційної політики в умовах гібридної війни. Ефективність даного Міністерства оцінювалася експертами в період 2015–2019 рр. доволі суперечливо, адже відчутних результатів не було продемонстровано. Сьогодні його функції виконує Міністерство культури та інформаційної політики України, однією з найбільш відомих законотворчих ініціатив якого стала розробка законопроекту про «дезінформацію», що викликало неоднозначну реакцію в суспільстві [1]. Проте, реалізацією державної інформаційної політики займається (або повинні займатися) не тільки вказане Міністерство, але інші органи державної влади. Йдеться про Службу безпеки України, Міністерство оборони, Міністерство цифрової трансформації, Міністерство освіти і науки та інші.

На наш погляд, під час військового конфлікту інформаційно-психологічні операції можна розділити на дві категорії: «наступальні» та «оборонні», де об'єктом «наступальних» є індивідуальна чи масова свідомість дієздатного населення країни супротивника та його союзників, а «оборонних», відповідно, населення країни-ініціатора операції та союзних йому країн. Очевидно, метою абсолютної більшості «наступальних» інформаційних операцій є вплив на противника, як на окремі бойові підрозділи або військово-політичне керівництво, так і на мирних громадян. У демократичних країнах громадська думка може суттєво впливати на прийняття рішень, аж до оголошення капітуляції, в авторитарних державах метою впливу на населення є інспірація перевороту або, щонайменше, тиск на економіку через посилення панічних настроїв. Якщо відштовхуватися від переліку, що входить до Загальної декларації прав людини, то в ньому є кілька статей, які стосуються можливих наслідків психологічного впливу, а саме:

- стаття 5 – ніхто не повинен зазнавати принижуючого гідність поведінки і покарання;
- стаття 7 – усі люди мають право на захист від дискримінації та будь-якого підбурювання до дискримінації;
- стаття 12 – ніхто не може зазнавати безпідставних посягань на його честь та репутацію [2].

Якщо розглядати інформаційно-психологічні операції як елемент гібридної війни, тобто, бойові дії – їхня етичність регулюватиметься законами ведення війни. Найбільш застосовним тут буде принцип, що не слід завдавати шкоди більшої, ніж необхідно для досягнення військових цілей, тобто потрібно ретельно зважувати ефективність кожної інформаційної інтервенції, яка гіпотетично може порушувати права людини. Також треба зважати на аудиторію, проти якої проводиться інформаційно-психологічна операція. Часто у військовослужбовців обмежений доступ до засобів зв'язку, тому суб'єктам ухвалення рішень варто враховувати, що типові кампанії у засобах масової інформації можуть досягти їх лише через третіх осіб. Це означає, що об'єктом більшості операцій, окрім керівництва держави, буде саме мирне населення.

Навіть у мирний час інформаційні кампанії можуть бути націлені на провокування міжнародної ворожнечі як у своїй країні, так і в конкуруючих державах (рефлексивне управління). На жаль, навіть реалізуючи державну політику

у сфері патріотичного виховання шляхом тенденційного підбору достовірних історичних фактів, виникає ризик формування радикального націоналізму, який легко трансформується у шовінізм [3]. Іноді створюючи штучний образ зовнішнього ворога, політичне керівництво намагається відвернути населення від внутрішніх проблем у країні або взагалі буде свою політичну кампанію на ксенофобних настроях, проте недооцінює при цьому реальну ефективність власної пропаганди. Вже зараз ми спостерігаємо подібні процеси в РФ, коли згуртований війною націоналістичний сегмент населення, після багатьох років нав'ювання про непереможність російської армії, не може повірити і прийняти необхідність переговорного процесу в Україні [4], або взагалі вимагає застосувати зброю масового ураження для прискорення досягнення заявлених цілей, що створює реальні ризики протестних настроїв. Інший приклад: постійні згадки політиками в публічних заявах щодо близької загрози нападу РФ протягом багатьох років призвело до падіння довіри населення до цієї тези і, можливо, навіть серед низки державних службовців, що, парадоксальним чином, призвело до того, що для значної частини суспільства повномасштабна агресія в 2022 році стала несподіванкою (рис. 1), незважаючи на те, що у 2016 році 63% українців вважали, що між Україною та РФ вже йде війна [5].

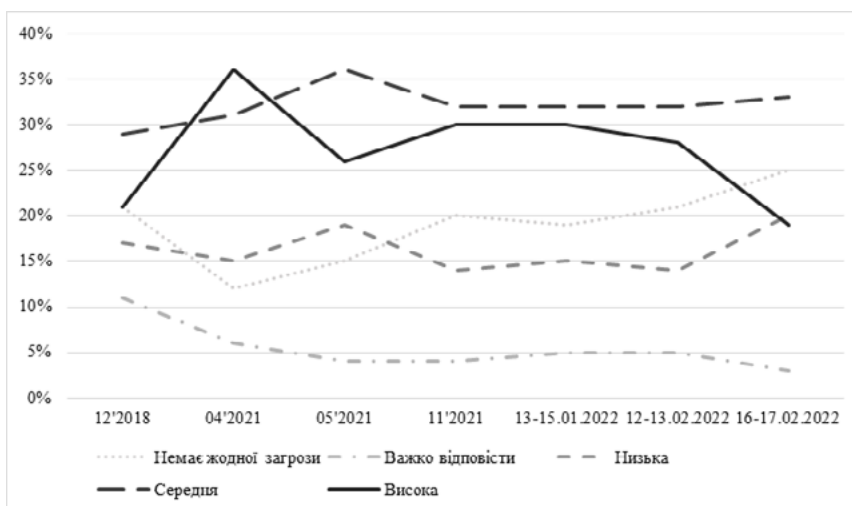

Рис. 1. Оцінка ймовірності повномасштабного воєнного вторгнення Росії в Україну згідно опитування соціологічної групи Рейтинг [6]

Розглянемо два різні вектори, за якими будується публічна риторика щодо санкцій світової спільноти проти РФ за вторгнення в Україну. Твердження «в агресії винен не Путін, а усі росіяни», яке розповсюджується українськими користувачами соціальних мереж, є прикладом тактичної інформаційно-психологічної операції, оскільки вирішує два завдання: для внутрішньої аудиторії – згуртування перед численними ворогами, а для зовнішньої, насамперед, аудиторії західних держав – привід посилювати санкції проти РФ, у тому числі такі, що завдають шкоди населенню, а не лише російським елітам. На підставі провини всього народу Росії, радикальні варіанти висловлювань включають заклики до його повного винищення, окремо наголошується на необхідності вбивств жінок

і дітей. Певною мірою ці заклики втілюються у дискримінації росіян та іноземців російського походження за кордоном, російські чиновники повідомляли про випадки цькування школярів [7], відмови в обслуговуванні в магазинах і т. д. Слід зазначити, що стаття 33 четвертої женевської конвенції прямо забороняє колективні покарання та залякування населення противника в будь-якому вигляді [8], а пропаганда насильства та жорстокості заборонена Міжнародним пактом про цивільні та права (ст. 20) [9], Конституцією України (ст. 26) [10] та низкою інших нормативно-правових актів України. У той самий час риторика громадських діячів США, наприклад президента Дж. Байдена, ґрунтується на твердженні, що Сполучені Штати ніколи не були і не будуть ворогами російського народу, проводиться чіткий поділ між правлячим режимом і мирним населенням [11]. Це є прикладом прояву виваженої державної інформаційної політики, оскільки така позиція формується з розрахунку на посилення внутрішньодержавних протиріч у РФ, коли опозиційна частина населення має спертися на підтримку західних країн у боротьбі з режимом. Якщо ми порівняємо ймовірність сценарію повного знищення Росії з ймовірністю перевороту або її розпаду, а історично саме другий сценарій призвів до поразки Російської Імперії у Першій Світовій війні та поразки СРСР у протистоянні з НАТО, то ми побачимо, що створення ілюзії екзистенційної загрози для РФ, залякування її населення працює продуктивно лише у короткостроковій перспективі, негативно позначаючись на ефективності роботи у стратегічному напрямі роз'єднання суспільства в Росії.

Стійкі негативні емоції завжди природно виникають у громадян країни, проти якої здійснюється військова агресія. Шляхом проведення відповідних інформаційних операцій можна нарощувати рівень нетерпимості до ворога, як правило, саме це завдання ставиться перед військовою пропагандою. Найпоширеніший підхід – широке висвітлення злочинів армії супротивника на контрольованих територіях (руйнування житлових будинків, крадіжки, знущання та вбивства полонених та мирних громадян). Це підриває позиції противника у міжнародних відносинах, дає привід запровадження чи посилення санкцій, згуртовує націю у боротьбі і, навпаки, знижує рівень довіри до своєї армії з боку населення ворожої країни. Проте ця практика має побічні ефекти, особливо коли йдеться про прецеденти згвалтування. Так, ООН вважає, що сексуальне насильство може використовуватися як особлива військова тактика з метою «приниження, домінування та залякування цивільних осіб» [12]. Тобто, як і показові страти, згвалтування можуть бути спеціальною інформаційно-психологічною операцією і широке поширення відповідних матеріалів лише посилює очікуваний від неї результат. Найчастіше до цієї практики вдаються, коли агресор не вважає себе залежним від міжнародних відносин, тому вона властива терористичним організаціям. На жаль, сексуальне насильство супроводжує більшість військових конфліктів протягом усієї історії людства, проте за останні кілька десятиріч це використовувалося саме як засіб ведення бойових дій у Боснії, Камбоджі, В'єтнамі, Руанді, Уганді, М'янмі і, на думку деяких експертів, призводило до порушення економічної та соціальної стабільності суспільства цих країн [13]. Тому в процесі підготовки публічних заяв про військові злочини супротивника доцільно обмежити ступінь деталізації згадуваних прецедентів, а також виключити з публічних матеріалів випадки згвалтування військовополонених. Крім того, в Україні психологами фіксується ефект «травми свідка» у населення. Це різновид ПТСР, до якого може призвести навіть перегляд у соціальних мережах фотографій руйнувань після обстрілів. Тому бажано радити населенню менше поширювати матеріали, які можуть

розцінюватися як шокуючі іншими громадянами, натомість рекомендувати займатися волонтерською діяльністю, допомогою сім'ї чи творчістю.

Очевидно, що, з точки зору прав людини, страти й тортури полонених для психологічного тиску противника неприпустимі. Це стосується диверсій проти цивільного населення на ворожій території, оскільки це прирівнюється до теракту (за сутністю теракти є прикладом найменш гуманних інформаційно-психологічних операцій). Також треба розуміти, що, фактично, будь-яке порушення прав полонених чи цивільного населення, навіть якщо воно не фіксувалося цілеспрямовано, є потенційним приводом для інформаційної операції, оскільки залишаються матеріальні свідчення про злочин, або свідки, які можуть бути захоплені противником. Однією з найбільш контрверсійних інформаційно-психологічних операцій в історії можна назвати атомне бомбардування Хіросіми та Нагасакі у 1945 році [14]. Саме демонстрація можливостей ядерної зброї була одним з основних факторів, що призвели до оголошення безумовної капітуляції Японією, хоча раніше це було ідеологічно неприйнятним для її військово-політичного керівництва. Слід зазначити, що у той час міжнародне право не регулювало захист цивільного населення під час війни. Ефект від бомбардування виявився настільки сильним, що до сьогоднішнього дня ядерна зброя використовується лише як психологічна, в цьому і полягає принцип «ядерного стримування». Однак прямі загрози застосування невибіркової зброї масового ураження, а також заяви про високу ймовірність глобального конфлікту із застосуванням стратегічної ядерної зброї у разі невиконання певних вимог, є прикладами негуманних інформаційно-психологічних операцій. Тим більше негуманними та незаконними є обстріли територій житлової забудови, навіть якщо відомо, що вони не можуть завдати фізичної шкоди будинкам через ефективну роботу ППО (практика ісламістського руху ХАМАС). Рідше зустрічається імітація обстрілу або організація вибухів на власній контрольованій території, «профілактичне» включення сирен цивільної оборони, яке використовується як психологічний тиск на власних громадян для виправдання зовнішньої агресії або необхідності мобілізації тощо. Це приклади дій, спрямованих виключно на залякування цивільного населення, яке напяму не приносить суттєвої користі для досягнення військових цілей. Є підстави вважати, що масове ураження об'єктів енергетичної інфраструктури України з 2022 року також проводиться з метою збурення населення для внутрішнього тиску на політичне керівництво, хоча при цьому декларуються інші задачі, зокрема створення опосередкованих перешкод для роботи військово-промислового комплексу.

Чи виправдана практика фотографування вбитих під час бою з метою розсилання їх ймовірним родичам чи співвітчизникам через соціальні мережі? Поняття «захисту від цікавості натовпу», обумовлене у третій [15] та четвертій женецьких конвенціях [16], однозначно забороняє оприлюднювати знімки, де можна ідентифікувати в принизливому чи неприємному для нього становищі військовополоненого, пораненого чи загиблого під час військового конфлікту людину. На практиці ці положення конвенції не дотримувалися практично в жодному конфлікті ХХІ століття через поширення фотоапаратів, але відомі прецеденти, коли на них посилялися в судовій практиці [17]. Проте чи достатня ефективність розсилок, щоб запліщувати очі на нормативний та етичний бік питання? Фотографії загиблих родичів найчастіше викликають у громадянського населення такі емоції як страх, пригніченість, журбу, злість. Демонстрація зневаги до особи вбитого формує в одержувача зображення стійку асоціацію між діями фотографа та власною втраченою, тобто саме громадяни країни-супротивника стають винними у смерті його

близької людини, а не власне військово-політичне керівництво. Отже в цьому випадку теж для вирішення тактичного завдання поширення інформації про втрати, приноситься в жертву завдання роз'єднання громадянського суспільства та уряду супротивника. Але наслідки, до яких може призвести таке пригнічення населення, залежить від етичної системи, що найбільш поширена у країні противника. У західних країнах, наприклад, у США, страждання та смерті американських солдатів у В'єтнамі викликали емпатію та призвели до масових акцій за виведення військ, незважаючи на спроби уряду їх ігнорувати та жорсткі переслідування активістів. А якщо це етична система східного типу (другий чи «радянський» тип за класифікацією В. О. Лефевра [18]), то навіть якщо інформація про втрати буде переконливою, це спричинить лише більшу жорсткість суспільства і вимоги до посилення агресії, аж до її розширення на інші країни, незважаючи на те, що це призведе до глобального конфлікту та можливості повного знищення людства, за відомим принципом «ми, як мученики, потрапимо до Раю, а вони просто здохнуть».

Щодо використання дезінформації, відштовхуючись від Загальної декларації прав людини [19], цю сферу регулюють такі положення:

- право на захист своєї честі та доброго імені;
- свобода слова та друку;
- право на інформацію.

Закони багатьох країн та міжнародне право забороняють наклеп, якщо він призводить до істотних збитків репутації фізичних та юридичних осіб. При цьому більша частина «наступальних» інформаційно-психологічних операцій навіть у мирний час так чи інакше спрямована на дискредитацію посадових осіб та організацій держави супротивника, кінцевою метою якої є завдання економічної шкоди або зміна політичного режиму. У кращому разі для цього використовується тенденційний підбір фактів, який вводить в оману, а то й явно неправдива інформація, що прямо порушує право на недоторканність честі та репутації (ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права) [20]. Однак не існує дієвих правових інструментів для притягнення до відповідальності резидентів іншої держави навіть за найагресивніші інформаційні операції (фактично єдиним ефективним заходом протидії є інформаційна контроперация), тому в юридичній площині боротьба йде лише з їхніми представниками на своїй території, так званими іноагентами. Не буде перебільшенням сказати, що у сфері медіа між країнами НАТО, РФ та КНР уже кілька років триває повноцінна холодна війна. Регулятори постійно ускладнюють, а іноді й забороняють діяльність державних агенцій недружніх країн на своїй території (наприклад, «РТ», «Sputnik»), а також під приводом боротьби з іноземною пропагандою чинять або взагалі забороняють роботу національних опозиційних медіапроектів («Дождь», «Ехо Москви»). Таким чином, навішування ярлика «іноземного агента» стало класичним прийомом «оборонної» інформаційно-психологічної операції, як і цензура в цілому.

Українське законодавство передбачає низку умов, за яких права людини можуть бути обмежені, серед них захист територіальної цілісності, громадського порядку, інтереси національної безпеки [21]. При обмеженні діяльності певних інформаційних ресурсів, навіть під час воєнного стану, критично важливо зберігати прозорість підстав для ухвалення такого рішення. Право на критику є невід'ємним і, якщо немає твердих доказів співпраці журналістів з іноземними спецслужбами, перешкоджання їх роботі під приводом захисту державного устрою є недемократичним та порушує права людини. Етичний тест у цій ситуації полягає у тому,

щоб зважити, від реалізації цензури більше виграє політична сила, що впливає на прийняття цього рішення, чи держава загалом. Одне з найбільшочіших явищ в українському суспільстві – корупція, яка вважається причиною багатьох невдач в ухваленні необхідних державних рішень. Тому звинувачення у корупції, тим більше, якщо вони стосуються закупівель для потреб армії або під час воєнного стану, привертають багато уваги в суспільстві і легко можуть стати причиною закінчення політичної кар'єри. Кожна викривальна публікація певною мірою є інформаційно-психологічною операцією, а отже, за нею можуть стояти не лише спецслужби іншої держави, а й політичні чи бізнес-конкуренти об'єкта розслідування. Тож у цій сфері багато залежить від порядності журналістів та розслідувачів, які мають усвідомлювати наслідки своїх заяв. Одним із можливих запобіжників, які сумісні з принципами демократичного суспільства, є високі вимоги до доказів у таких публікаціях та перевірка мотивів самих авторів розслідування.

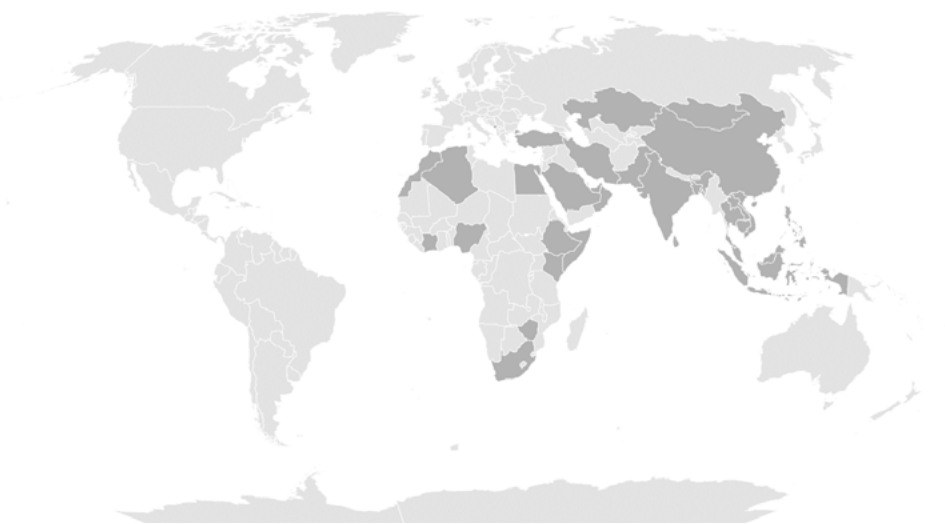
До іншого типу інструментів державної інформаційної політики належить цензура, спрямована на приховування достовірних фактів, які можуть призвести до деморалізації суспільства, наприклад: кількість бойових втрат, збитки економіці країни, рівень підтримки союзників, а також аналогічної інформації про стан противника. На час воєнного стану це є поширеним та морально прийнятним інструментом, за винятком інформації про шкоду екології, оскільки право на достовірну інформацію про стан навколишнього середовища та якість продуктів харчування закріплене окремою статтею Конституції України та не може обмежуватися. При цьому є підстави вважати, що поширення фейкової інформації про пандемію COVID-19 широко використовувалося як елемент інформаційно-психологічних операцій по всьому світу. Протидія теж була безпрецедентною: навіть ті громадяни, які несвідомо брали участь у поширенні недостовірних публікацій, притягувалися до адміністративної та кримінальної відповідальності як мінімум у 34 країнах¹ (рис. 2).

Етичність дезінформації у звичаях ведення війни залежить від конкретних обставин. Так, вкидання недостовірної інформації про основний напрям удару і відволікаючі маневри є стандартними, прийнятними прийомами, а маскуванню штабу під госпіталь для запобігання бомбардування, як вважається, виходить за рамки правил ведення війни [22]. До інших прикладів відноситься маскуванню із застосуванням військової форми противника, позиціонування сил спеціальних операцій у вигляді «найманців» або «військових інструкторів». Є й більш складні сценарії дезінформації, наприклад запевнення противника з використанням «дідфейків» та інструментів радіоелектронної боротьби в тому, що командування втекло або покинуло їх, тому необхідно здаватися. Ця технологія застосовувалася ще під час Другої світової війни шляхом розкидання листівок або оголошення через гучномовці. У 1987 році такий гіпотетичний сценарій описував [23] Володимир Різун: перед масштабним наступом на США, радянські диверсанти повинні були підірвати Білий дім, а після цього запустити із захоплених телецентрів заздалегідь змонтоване звернення віце-президента про «спробу державного перевороту», де він закликає американських військовослужбовців не виконувати жодних

---

¹ Алжир, Філіппіни, Китай, Індія, Єгипет, Бангладеш, Марокко, Пакистан, Саудівська Аравія, Оман, Іран, Чорногорія, В'єтнам, Лаос, Індонезія, Монголія, Шрі-Ланка, Кенія, Південна Африка, Нігерія, Ефіопія, Кот-д'Івуар, Сомалі, Маврикій, Зімбабве, Таїланд, Казахстан, Азербайджан, Малайзія, Сінгапур, Гонконг, Туреччина, Камбоджа, Об'єднані Арабські Емірати.

Рис. 2. Країни, де відбувалися арешти громадян за поширення дезінформації про пандемію COVID-19

наказів вищих офіцерів в наступні 24 години до арешту «змовників». На практиці такі амбітні операції практично неможливо реалізувати, тому відомі лише випадки введення в оману окремих військових частин, що оточуються та ізолюються установками РЕБ. У таких ситуаціях успішна інформаційно-психологічна операція з подальшим захопленням у полон є гуманною альтернативою знищенню оточених підрозділів.

Що стосується «легенд» про героїчні вчинки чи успіхи армії – ця практика поширена протягом усієї історії війн і вважається цілком етично прийнятною. Однак не слід забувати, що вона може мати негативні наслідки, якщо противник проведе інформаційну контроперацію і доведе недостовірність легенди, що зараз набагато простіше, ніж, наприклад, за часів Другої світової війни, використовуючи можливості сучасної радіоелектронної та космічної розвідки. Іноді для цього навіть не потрібна участь противника, наприклад, розмиті формулювання в деяких публікаціях про «Привида Києва» створили для певної частини аудиторії враження, що йдеться про конкретного унікального пілота винищувача. 29 квітня 2022 року, можливо, на основі цих матеріалів, у британській газеті «The Times» вийшла стаття, де навіть назвали ім'я героя [24]. І коли командуванню ВПС України довелося чітко оголосити [25], що «Привид Києва» – збірний образ, а не згаданий загиблий пілот, замість натхнення в аудиторії виникла зворотна реакція. На відміну від радянського періоду, коли державна ідеологія будувалася багато в чому саме на культурі героїзму, у сучасному, перенасиченому інформацією суспільстві, такі психологічні операції мають виключно тактичне значення. Приклад ефективного підходу – феномен «Чорнобаївки». Іронічна подача повторюваності втрат РФ у населеному пункті відразу не наштовхує аудиторію на серйозну рефлексію, натомість утворюється характерний «мем», який із задоволенням поширюють самі користувачі в соціальних мережах. Згодом шаблон набридає аудиторії та плавно відходить у тінь, при цьому певний позитивний ефект зберігається навіть після втрати популярності.

На наш погляд, вигадані повністю або здебільшого події та безпідставні прогнози – це один із найбільш ризикованих та не виправданих форматів проведення інформаційно-психологічної операції. Так, відома теза про «захоплення Києва за 3 дні» настільки вкоренилася в РФ після 2014 року, що провал наступу в Київській області в березні 2022 року призвів до дуже важких психологічних наслідків для населення, армії і, ймовірно, військово-політичного керівництва Росії. Особливо уваги заслуговує практика монтування відеозаписів повітряних боїв за допомогою симуляторів, використання старих записів у вигляді нових, підробка розпізнавальних знаків на підбитій техніці або невірна ідентифікація військовослужбовців, які загинули чи здаються у полон. Спростування таких низькоякісних фейків є елементарним, тому вони частіше стали використовуватися у складі багаторівневих інформаційно-психологічних операцій: спочатку створюється ресурс, який претендує на представлення позиції певної сторони конфлікту, а потім на ньому починають публікувати подібні матеріали, які ефектно спростовуються на великих ресурсах організатора. Але може бути й інший варіант помилки: якщо не якісних фейків надто багато, об'єкт починає зосереджувати зусилля для їх спростування, витрачає на це ефірний час основних телеканалів, в той час як послаблюється робота з протидії стратегічним інформаційно-психологічним операціям.

Щодо коректного висвітлення власних трагічних помилок під час бойових дій – у таких ситуаціях важко знайти оптимальний шлях комунікації, який зовсім не викличе негативної реакції у суспільстві. Існує відома технологія, яка використовується в таких випадках, вона полягає в тому, щоб заплутати аудиторію численними повідомленнями з суперечливими, іноді свідомо підготовленими непереконливими версіями. Хоча такий підхід складно назвати етичним, проте він буває ефективним, якщо різні версії поширюються з різних джерел, при цьому краще, щоб вони не були афілійовані з підозрюваним винним у трагедії. Наприклад, у випадку зі збиттям Boeing-777 біля Донецька в 2014 році, російські офіційні представники власноруч зробили поспіль кілька взаємовиключних заяв, тим самим припустившись грубої помилки в антикризовій комунікації. Чи потрібно відразу повідомляти правду, нехай дуже неприємну? Юридично така вимога виникає лише у ситуації, коли її приховування ставить під загрозу життя та здоров'я людей, наприклад, у разі техногенних катастроф. В інших випадках державні органи зобов'язані лише правдиво відповідати на обґрунтовані інформаційні запити, якщо в них коректно сформульовано конкретну тему. Проте ігнорування резонансних питань нечасто буває ефективним засобом на державному рівні, особливо після того, як тему починають публічно обговорювати у ЗМІ. Єдиний правильний шлях – зосередитись на пошуку достовірних доказів того, що має місце саме провокація, інформаційно-психологічна операція супротивника.

Найгуманнішим засобом реалізації державної політики у воєнний час є захисні профілактичні заходи, направлені на зростання патріотичних настроїв у суспільстві. Вони підходять не для всіх умов і не завжди правильно реалізуються, але в цілому це найприйнятніші і навіть бажані з етичної точки зору психологічні операції. Незважаючи на тенденцію західної цивілізації до індивідуалізації, атомізації суспільства, будь-які модули реалізації державної інформаційної політики так чи інакше мають сприяти плеканню любові до своєї Батьківщини. Права національних меншин, питання мови, релігійні та культурні аспекти світогляду можуть бути природньо, невимушено погоджені в процесі єднання суспільства. Не варто заперечувати чи «анулювати» будь-яку частину історії народу, тому що, навіть

якщо йдеться про її трагічні сторінки, завжди буде кілька точок зору на ці події. Навпаки, в національну ідентичність мають бути з повагою включені всі історичні етапи її розвитку, це шлях до демократичної політичної системи, подібної до тієї, що існує у США. З іншого боку, прагнення до власного добробуту, хоч воно і природне для людини, не повинно вести до егоїзму, абстрагування від інтересів держави, що проявляється у таких явищах як космополітизм. Глобалізація створює умови для заохочення такої поведінки, особливо серед креативного класу, талановитих молодих людей. Але завдання органів державної влади полягає у тому, щоб зберігати і примножувати національний людський капітал, зокрема, шляхом реалізації відповідної інформаційної політики. Виховання може і має будуватися на усвідомленні, серед іншого, боргу перед Вітчизною, і якщо припускати необхідність її покинути, то тільки у випадку загрози для життя та здоров'я для вразливих верств населення, або для переїзду у менш комфортні для проживання країни, яким потрібна допомога істотно більша, ніж рідній державі. В умовах, коли на Україну чекає тривалий і непростий шлях відбудови, складно уявити, хто цим займатиметься, якщо не самі українці. Ідеологія ринкового регулювання може в цьому суперечити інтересам держави, і громадяни зобов'язані брати на себе відповідальність за майбутнє своєї нації, часом ставлячи колективні інтереси вище за особисті. Як під час війни, так і у повоєнний час саме ефективні «оборонні» інформаційно-психологічні заходи є гуманним інструментом, який може запобігти необхідності використання авторитарних методів, таких як запровадження заборони на виїзд з країни, трудова повинність тощо. Якщо інформаційна робота з власним населенням будується на принципах ширості, відкритості та професіоналізму – це, навіть у найважчі часи, забезпечить інституційну стійкість суспільства та сприятиме зростанню якості життя.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Державна інформаційна політика потребує подальшого вивчення як з позицій ефективності, так і з погляду реалізації принципу гуманізму в мирний та воєнний час. Але проведений аналіз дозволяє зробити висновок про необхідність невідкладної розробки та імплементації на міжнародному рівні положень про відповідальність за порушення норм гуманітарного права, зокрема Женевських конвенцій, які часто ігноруються під час бойових дій [26]. Усвідомлення того, що збройні сили тоталітарних держав, ймовірно, продовжуватимуть діяти всупереч встановленим принципам, породжує емоційне бажання теж діяти за обставинами, відкинувши обмеження для якнайшвидшого досягнення очікуваного результату. Однак закони ведення війни – це один з важливих здобутків людської цивілізації, яка пройшла довгий шлях, починаючи від настанов Старого Заповіту та Махабхарати, у намаганні хоча б частково обмежити шкоду від військових конфліктів. Нехтування цим надбанням у будь-якому аспекті, як правило, призводить тільки до посилення протистояння і більших страждань усіх свідомих та вимушених учасників війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. detector.media. Мінкульт представить законопроект про дезінформацію на початку січня. *detector.media*. URL: <https://detector.media/infospace/article/173465/2019-12-23-mincult-predstavyt-zakonoproekt-pro-dezinformatsiyu-na-pochatku-sichnya/> (дата звернення: 05.01.2023).
2. Загальна декларація прав людини (рос/укр) : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 05.01.2023).

3. Мельниченко А. А. Перетворені форми у виховних практиках сучасного соціуму: автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Київ, 2006.

4. Поддерживают ли россияне войну в Украине? Смотря как спросить – BBC News Русская служба. *BBC News Русская служба*. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-60662712> (дата звернення: 05.01.2023).

5. Шпікер М. Чи йде війна між Росією та Україною?. *Прес-релізи та звіти КМІС*. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=609&page=1> (дата звернення: 05.01.2023).

6. Динаміка оцінки військової загрози. 16-17 лютого 2022. *Соціологічна група Рейтінг*. URL: https://ratinggroup.ua/getfile/585/rg_threat_assessment_18022022_press.pdf (дата звернення: 06.01.2023).

7. Омбудсмен Москалькова заявила о травле россиян за рубежом. *Ведомости*. URL: <https://www.vedomosti.ru/society/news/2022/02/27/911154-travle-rossiyan> (дата звернення: 05.01.2023).

8. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (укр/рос) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 р.: станом на 8 лют. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 05.01.2023).

9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 р.: станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 05.01.2023).

10. Конституція України: від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 05.01.2023).

11. Посольство США в Москві. Наши страны соперничали и сотрудничали для преодоления величайших вызовов, с которыми сталкивается мир. Вашу литературу преподают в наших школах... *Telegram*. URL: <https://t.me/USEmbRussia/1097> (дата звернення: 06.01.2023).

12. Barstow A. Rape as a weapon of war. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/rape-crime/Rape-as-a-weapon-of-war> (дата звернення: 05.01.2023).

13. Совбез ООН приравнял изнасилование к оружию войны. *BBC News*. URL: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/international/newsid_7464000/7464877.stm (дата звернення: 05.01.2023).

14. Walker S. Recent literature on Truman's atomic bomb decision: a search for middle ground. *Diplomatic history*. 2005. Vol. 29, no. 2. P. 311–334. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-7709.2005.00476.x> (дата звернення: 06.01.2023).

15. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 р. № ст. 13: станом на 8 лют. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 05.01.2023).

16. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 р. № ст. 27: станом на 8 лют. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 05.01.2023).

17. Ухвала of United States District Court of 29.09.2005 in no. 04 Civ. 4151. URL: <http://www.nysd.uscourts.gov/courtweb/pdf/D02NYSC/05-05912.PDF> (дата звернення: 01.01.2008).

18. Лефевр В. О. Алгебра совести. Москва, 2003.

19. Загальна декларація прав людини: Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 05.01.2023).

20. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 р. : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 05.01.2023).

21. Конституція України: від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 05.01.2023).
22. Danks D., Danks J. H. The moral permissibility of automated responses during cyberwarfare. *Journal of military ethics*. 2013. Vol. 12, no. 1. P. 18–33. URL: <https://doi.org/10.1080/15027570.2013.782637> (дата звернення: 06.01.2023).
23. Suvorov V. Spetsnaz. Grafton, 1989. 272 p.
24. Brown L. Ghost of Kyiv is alive in all pilots fighting for Ukraine, says air force. *The Sunday Times*. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/ghost-of-kyiv-who-shot-down-more-than-40-russian-aircraft-dies-in-battle-q3sq0hztx> (дата звернення: 06.01.2023).
25. Командування Повітряних Сил ЗСУ. Просимо не наповнювати інфопростір фейками! *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/kpszs/posts/363834939117794> (дата звернення: 06.01.2023).
26. Peinado F. La guerra moderna debilita las Convenciones de Ginebra. *El País*. URL: https://elpais.com/diario/2009/08/15/internacional/1250287208_850215.html (дата звернення: 06.01.2023).

REFERENCES:

1. detector.media. (2019, 23 December). *Minkul”t predstavyt” zakonoproekt pro dezinformaciyu na pochatku sichnya [The Ministry of Education and Culture will present a draft law on disinformation in early January]*. <https://detector.media/infospace/article/173465/2019-12-23-minkult-predstavyt-zakonoproekt-pro-dezinformatsiyu-na-pochatku-sichnya/> [in Ukrainian].
2. Universal Declaration of Human Rights, Declaration of the United Nations (1948). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
3. Melnychenko, A. A. (2006). *Peretvoreni formy u vyxovnyx praktykax suchasnoho sociumu [Twisted forms in educational practices of modern society]* [Abstract of the dissertation for obtaining the scientific degree of Candidate of Philosophical Sciences]. National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute” [in Ukrainian].
4. *Podderzhivajut li rossijane vojnu v Ukraine? Smotrja kak sprosit’ [Do the Russians support the war in Ukraine? It depends on how to ask]*. (2022, 8 March). *BBC News Russia*. <https://www.bbc.com/russian/news-60662712> [in Russian].
5. Shpiker, M. (2016, 15 March). *Chy jde vijna mizh Rosiyeyu ta Ukrayinoyu? [Is there a war between Russia and Ukraine?]* Press releases and reports of Kyiv International Institute of Sociology. <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=609&page=1> [in Ukrainian].
6. *Dynamika ocinky vijs”kovoyi zahrozy. 16-17 lyutoho 2022 [Dynamics of military threat assessment. February 16-17, 2022]*. (2022, 17 February). Sociological group Rating. https://ratinggroup.ua/getfile/585/rg_threat_assessment_18022022_press.pdf [in Ukrainian].
7. *Ombudsmen Moskal’kova zajavila o travle rossijan za rubezhom [Ombudsman Moskalkova announced the bullying of Russians abroad]*. (2022, 27 February). *Vedomosti*. <https://www.vedomosti.ru/society/news/2022/02/27/911154-travle-rossiyan> [in Russian].
8. Convention on the Protection of the Civilian Population in Time of War, United Nations Convention (2006). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
9. International Covenant on Civil and Political Rights, Covenant United Nations (1973). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
10. Constitution of Ukraine, № 254к/96-ВР (2020) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
11. US Embassy in Moscow [@USEmbRussia]. (2023, 4 January) *Nashi strany sopernichali i sotrudnichali dlja preodolenija velichajshih vyzovov,s kotorymi*

stalkivaetsja mir. Vashu literaturu prepodajut v nashih shkolah. [Our countries competed and cooperated to overcome the greatest challenges facing the world. Your literature is taught in our schools...] [Post]. Telegram. <https://t.me/USEmbRussia/1097> [in Russian].

12. Barstow, A. (1998, 20 July). *Rape as a weapon of war*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/rape-crime/Rape-as-a-weapon-of-war>.

13. Sovbez OON priravnjal iznasilovanie k orudiju vojny [UN Security Council equated rape with a weapon of war]. (2008, 20 June). BBC News. http://news.bbc.co.uk/hi/russian/international/newsid_7464000/7464877.stm [in Russian].

14. Walker, S. (2005). Recent literature on Truman's atomic bomb decision: A search for middle ground. *Diplomatic History*, 29(2), 311–334. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7709.2005.00476.x>.

15. Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War, United Nations Convention, art. #13 (2006). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

16. Convention on the Protection of the Civilian Population in Time of War, United Nations Convention, art. #27 (2006). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

17. ACLU v. Department of Defense, United States District Court, 29 September 2005, 04 Civ. 4151 (USA). <http://www.nysd.uscourts.gov/courtweb/pdf/D02NYSC/05-05912.PDF>.

18. Lefebvre, V. A. (2003). *Algebra of conscience* [in Russian].

19. Universal Declaration of Human Rights, Declaration of the United Nations (1948). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

20. International Covenant on Civil and Political Rights, Covenant United Nations (1973). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

21. Constitution of Ukraine, № 254к/96-ВР (2020) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

22. Danks, D., & Danks, J. H. (2013). The moral permissibility of automated responses during cyberwarfare. *Journal of Military Ethics*, 12(1), 18–33. <https://doi.org/10.1080/15027570.2013.782637>.

23. Suvorov, V. (1989). *Spetsnaz*. Grafton [in Russian].

24. Brown, L. (2022, 29 April). *Ghost of Kyiv is alive in all pilots fighting for Ukraine, says air force*. The Sunday Times. <https://www.thetimes.co.uk/article/ghost-of-kyiv-who-shot-down-more-than-40-russian-aircraft-dies-in-battle-q3sq0hztz>.

25. Command of the Air Forces of the Armed Forces of Ukraine. (2022, 30 April). *Prosymo ne napovnyuvaty infoprostir fejkamy! [Please do not fill the information space with fakes!]* [Post]. Facebook. <https://www.facebook.com/kpszsuz/posts/363834939117794> [in Ukrainian].

26. Peinado, F. (2009, 15 August). *La guerra moderna debilita las Convenciones de Ginebra [Modern warfare weakens the Geneva Conventions]*. El País. https://elpais.com/diario/2009/08/15/internacional/1250287208_850215.html [in Spanish].